

שלומית ליר (עורכת). לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית.
תל אביב: כבל. 2007. 372 עמודים

דלית באום*

"What would happen if one woman told the truth about her life?
The world would split open"—Muriel Rukeyser, "Käthe Kollwitz"

"מה היה קורה אילו אישה אחת הייתה מספרת את האמת על חייה?
האדמה הייתה פוערת את פיה" – מיוראל רוקיזור, "קאתה קולוויץ"

בזמן הקריאה באנתולוגיה המרשימה לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית, הדהדה בראשי המובאה דלעיל, מתוך שירה של מיוראל רוקיזור על הפסלת קאתה קולוויץ. אותה אישה אחת, שדבריה ישנו את העולם – מה מקנה לדבריה עוצמה ותוקף שכאלה? ומהי אותה אמת שתוקה שרק היא יכולה לספר? כיצד יש להשמיע ולשמוע את אותה אמירת אמת, כדי שאכן תזעזע את אמות הסיפים? מה בין סיפורה של החוויה לשינוי העולם? והיום – כיצד אפשר לחשוב כך, כאן בארץ?

הספר מצליח לפרוש דיון אפיסטמולוגי-אקטיביסטי מורכב, דקדקני ומרתק באמצעות מאמרים ושירים, קטעי פרוזה ומחקרים, נאומים וסיפורים אישיים, שנפרשים כמתווה דק של קורים בין הספקנות הביקורתית של ההגות הפמיניסטית ובין האופטימיזם העקשני של פעילות השטח.

העירוב השיטתי של "האישי" ו"הפוליטי" מתחיל כבר בכותרת: לאחותי. מי היא האחות הזאת? – האם זו הקדשה אישית לחברה בתנועה, כאחות? או שמא רק ציון של ההשתייכות הארגונית לארגון "אחותי" – הארגון שיוזם את הפקת הספר ותיעד בו את דרכו ופעילותו? שולה קשת, מנהלת הארגון, מסבירה בפתיחה כי "... תנועת אחותי כתנועה פמיניסטית מזרחית חוללה מהפך בכך שכרכה את האידיאולוגיה בעשייה בשטח עד כדי חוסר אפשרות להבחין בין השתיים" (עמ' 12). היא ממשיכה וממקמת את הספר בתוך שני אלה: "הספר... מעלה על הכתב את סיפור התהוותם של השיח והפעולה שהוא, כאמור, חלק מהם" (עמ' 13). העירוב ממשיך בתוך האנתולוגיה, במגוון קולות של נשים ממיקומים חברתיים שונים, באופני הבעה שונים של ידע מסוגים שונים, על נושאים מצטלבים ונפרדים. כמו בסדרת מפגשים בבית הארגון בדרום תל אביב, הקוראת משוחחת עם כמה נשים בחדר, צופה בתערוכה שעל הקירות, מעלעלת במחקרים שעל השולחן, שומעת שיעור או הרצאה ומוזמנת להמשיך ולהשתתף בחשיבה ובעשייה.

האנתולוגיה מחולקת לשלושה שערים, וחלוקה זו מתחזה לחלוקה תמטית. העורכת שלומית ליר מציגה את השער הראשון, "משנת פועלות", כעוסק במעמד. השער השני, "מתחת לעור", עוסק לדבריה ב"חוויות הקשורות לכינון זהות במרחב הישראלי ובקשר שבין עבר ועתיד", והשער השלישי, "בתנועה מזרחית", "מציע אלטרנטיבה העולה מתוך עשייה

* מקבץ לימודי האישה, אוניברסיטת חיפה והתכנית ללימודי מגדר, המכללה האקדמית בית ברל

פמיניסטית חברתית" (עמ' 18), אבל החלוקה הזאת קורסת כבר בתוכן העניינים. השער הראשון כולל טקסטים שעוסקים בפוליטיקה ובפרקטיקה של מעמד, כמוצהר, אבל גם בזהות ובתרבות מזרחית ובחוויה ובעשייה חברתית, וכמוהו כל השערים האחרים.

בפתח השער הראשון נקבע הטקסט המכונן "לפענח את הכוח, לברוא עולם חדש" של ייקי שירן, המניפסט הלא רשמי של התנועה הפמיניסטית המזרחית, שעוסק כמוכך במעמד וביחסי כוח חברתיים, אבל גם בחוויית כינון הזהות והעלאת התודעה המזרחית-פמיניסטית בפרספקטיבה היסטורית. אחריו תיאור היסטורי של הקמת תנועת "אחותי", שבו בוחנת הנרייט דהאן-כלב צומת של מחלוקת אידיאולוגית על חלוקת משאבי התנועה – בין פרויקט "שנת הפועלת", שנגע בבעיות של ניצול עובדות, לבין פעולה תרבותית ואמנותית בבחינת הזהות המזרחית של נשים יוצרות. צומת זה הוא אותו הצומת עצמו שבא לידי ביטוי בכותרות לשערים השונים. סיפור קצר של נינה מזרחי מתאר בחדות יום אחד בחיי נערה, ודרכו חוויית חיים של נשים מוכפפות לצרכים גבריים ועבודה נשית ("הכי נקי") – והוא שובץ בשער הראשון. לעומתו, "עוני, גרסת הקליפ" – טקסט ראפ מבריק על הגדרת העוני (אילנה סוגבקר) – זכה להיכלל בשער השני. אם השער השלישי בספר עניינו העשייה החברתית, הוא שב ובוחן בה את דרכי ההתעצמות של פועלות ("נשים מבשלות עסק" – יוספה טביב-כליף), בעוד טקסטים אחרים על פעילות, על התארגנות, על חיים של פעילות ועל חוויה של אקטיביזם משובצים לאורך כל חלקי הספר: אביגיל יפרח מתארת בשער הראשון את התארגנות הפועלות במתפרת העצמאות במצפה רמון מכלי ראשון, תיאור מורכב ומרגש. שם מובא גם נאומה של איילה סבאג בדיון בכנסת על מאבק מחוסרי הדיור בירושלים בשנת 2007. בשער השני כותבות נשים על מסלול חייהן כפעילות חברתיות פמיניסטיות ומזרחיות (אלמוז פנטה, קציעה עלון).

החלוקה הפורמלית לשערים, אם כן, היא סוג של הצהרת כוונות, בניסיון לשקף את פניה העכשוויים של התנועה. הקריסה בין הנושאים בשערים השונים נקראת כך כנקיטת עמדה, אידיאולוגית ומעשית, בדיונים בתוך תנועה זו.

אם בכל זאת אנסה לבור קווים נושאים, המקשרים בין הטקסטים השונים בשערי הספר, ככלל אנתולוגיה עשירה ומגוונת, אפשרויות הבחירה רבות והקריאה מעידה בעיקר על הקוראת. קו אחד שכזה, שאפשר לקשר בו רבים מהטקסטים במקראה, יעקוב אחר סיפורי הזדהות והתבדלות בין בנות לאמהותיהן בתוך בניית תודעה מזרחית: מעבודת התזה של עליזה פרנקל על היחס לצבע עורן של בנות ("נשיות בין כהות למזרחיות"), או נאומה רב העוצמה של שרה לחיאני על האמהות שלה לבתה טלי פחימה, ועד מכתב פואטי מבת לאמה "עכשיו כשאת רחוקה", אשר מייצר מולה זהות מובחנת ורבי-צירית, מגדרית, מינית, מעמדית ואתנית (יעל משעלי).

אל מול ההשתקה וההדרה של הסובייקטית המזרחית ושל הפמיניזם המזרחי בשיח האקדמי והמדיני (ראו במאמריהן של פנינה מוצפי-האלר, איריס זריני, אירית דלומי) ובשיח הפמיניסטי (ראו ויקי שירן, אסתר עילם), האנתולוגיה משקפת מגוון גישות לשאלות של ייצוג ושל השמעה. דורית אברמוביץ', למשל, מציגה גישה חד-משמעית ("אל תדברו בשמונו") נגד ייצוג של נפגעות תקיפה מינית, המשתיק אותן ומתייג אותן כקרבנות. קולה של האישה המוכפפת והמושקת עצמה הוא מקור מועדף של ידע בתפיסות שונות של פמיניזם כנקודת מוצא, ובאנתולוגיה זו קיימים כמה טקסטים שמשמיעים קול כזה של אישה אחת, המספרת

את האמת על חייה. אחד הטקסטים הבולטים והאפקטיביים ביותר בספר הוא "יומן עבודה" של דורית פנקר, המתאר את החודשים שבהם עבדה כחדרנית במלונות באילת. באנושיות אמיצה, חפה מסנטימנטליות, היא מספרת על עוולות ועל ניצול, וזה מקומם ומצחיק, מפחיד ובעיקר משכנע.

מנגד ניצב הניתוח של הנרייט דהאן-כלב של פרויקט "שנת הפועלת", ובו נוכח הפער הממשי והבלתי נמנע שבין פועלות ופעילות, וההכרה ההדרגתית של פעילות שעליהן ללמוד מן הפועלות ולשנות את שיטות הפרויקט ומטרותיו. לבסוף, אזכיר בהקשר זה גם את המאמר החכם והדק כל כך של קלריס חרבון, עורכת דין מזרחית אשר מייצגת א/נשים בעוני, ובעיקר נשים מזרחיות. חרבון אינה מתנערת מאפשרות הייצוג שלהן או מהבעייתיות של ייצוג זה, היא לומדת ממרשותיה, אבל גם לומדת על השוני שבינה לבינן וחושבת על המזרחיות שלה מול שלהן, למה הייצוג הזה מחייב אותה, מה הוא מאפשר לה ובאילו תנאים.

גם אם האנתולוגיה אינה מתיימרת כלל וכלל לייצג את כל הפרספקטיבות ואת כל המחלוקות בפמיניזם המזרחי, כפי שהיא עצמה חוזרת ומדגישה, גם מכלל היעדרם של קולות מסוימים אפשר ללמוד משהו על יחסי הכוחות שבתנועה. כפי שכותבת פנינה מוצפי-האלר: "בשנת 1992 הובילה שירן קבוצה של פמיניסטיות מזרחיות שדרשו שהתנועה הפמיניסטית... תקבע מדיניות של ייצוג סימטרי לנשים מזרחיות ולפלסטיניות. שנה מאוחר יותר הורחבה המערכת של ייצוג עצמי שווה והחלה לכלול גם נשים לסביות" (עמ' 97). הנה, אחרי חמש עשרה שנה, בספר שמשקף את דרכה של אותה התנועה, הלסביות המזרחיות ואתן המיניות כולה חוזרות לארון ומגניבות החוצה רק קטעי רמזים ליריים. הקול הפלסטיני נעלם פתאום שוב, כמו היה בלתי רלוונטי לחוויה המזרחית ולזהות הפוליטית הפמיניסטית, ואפילו הדיון בזהות נשית-מזרחית בתוך תרבות אנטי-ערבית נשאר ברמת ההצהרה. רק השיר החותם את הספר, כהבטחה, מייצר לרגע סופת אש מינית בעברית וערבית-מרוקאית ("תחנה סופית", שירה אוהיון), ואולי פותח פתח לאנתולוגיה הבאה.

לימודי המגדר והאקטיביזם בישראל חסרים חומרים בעברית בכלל וחומרים על הפמיניזם המקומי בפרט. האנתולוגיה שלפנינו יכולה להיות כלי שימושי לקורסים שונים בדיסציפלינות ובגישות שונות. היא תהיה, כמובן, מקראה מצוינת לכל קורס שנוגע בפמיניזם מזרחי או בפמיניזם בישראל. יש בה חומרים חד-פעמיים וחסרי תקדים בעברית גם לכל קורס על מגדר, מעמד או גזע, והיא יכולה להיות תוספת משמעותית לשיעורים בנושאים מגוונים – מפרקטיקות של אקטיביזם שטח או תיאוריות אפיסטמולוגיות פמיניסטיות, ועד התפתחות הזהות הנשית וייצוגיה.